

EEN DORP BETRAPT: FRAUDE IN DE BILT III **OVER DE DADERS, DE 'MINDERE', DE 'GEWONE' EN** **DE 'BURGERMAN'**

Dr. Anne Doedens en drs. José Cladder

Pekelzonden, drankmisbruik en veldwachters

Het grote bedrog van Takken en Rootjes stond in geen verhouding tot de kleine overtredingen waarmee de twee dorpsveldwachters en hun helpers, de 'nachtwachten', zich bezig hielden. In het overzicht van de bij gemeentelijk proces-verbaal vastgestelde kruimelzaken treft men vooral wangedrag van de gewone en minder bedeelde man aan. De plaatselijke ordehandhavers maakten zich met name druk over kleine delicten, zoals het 'rijden op een hondenwagen', stropen, openbare dronkenschap en rijden zonder licht. In de ogen van velen niet eens echte overtredingen. Stropen bijvoorbeeld werd door sommigen beschouwd als het gebruik maken van de voor allen geschapen eetbare wildstand. Lachwekkend is soms de omschrijving van het misdrijf. Zo komt 'vervoer van een haas buiten de jachttijd' voor en het 'zich onwettig in het bos bevinden' (om, volgens de niet onaannemelijke gedachte van de veldwachter,

te gaan stropen). Het waren pekelsonden van de kleine man, opgespoord door lokale politie die niet veel beters te doen had en zeker ook niet toegerust was om de omvangrijke witteboordenfraude van de twee hoge gemeenteambtenaren Takken en Rootjes aan te pakken.

We komen een aantal namen van ordehandhavers tegen, zoals gemeenteveldwachter 't Wout, die in 1892 werd opgevolgd door gemeenteveldwachter Grevengoed, tot dan toe agent te Woerden. In de door ons behandelde jaren is er tevens sprake van een rijksveldwachter. De heren werden bijgestaan door enkele nachtwachten, zoals de al genoemde Velthuizen die, zoals we hiervoor beschreven, zo plichtsgetrouw de gangen van de vermoedelijk overspelige Biltse vroedvrouw naging. Bracht de Biltse kamerbehanger Jacobse nu wel of niet de nacht bij haar door? Een belangrijke zaak voor de Biltse bestuurders.

Met het voorgaande is het geheel der dorpse ordetroepen niet uitputtend behandeld.

Er waren ook nog 65 Biltse schutters, waarvan 36 actief. Het aanvoeren van deze krijgshaftige schare was een zaak van de elite.

Toen de eerste luitenant der 'rustende Biltse schutterij', jonkheer Radermacher Schorer, opstapte, nam raadslid Twiss zijn taak over.

Dad's army had een notabele leiding. De vier enige echte Biltse dienstplichtigen voor het reguliere leger waren - uiteraard - buiten de gemeente actief.

Hotel Poll in de dorpsstraat in 1901, waar dorstigen zich laafden.

Dronkenschap en Bilts kroegleven. Nogal eens hadden de veldwachters het in de vroege jaren negentig van de negentiende eeuw druk met het bestrijden van volksziekte nummer één: overmatig drankgebruik. In een gemeentelijk jaarverslag uit die periode wordt de overijverige dorpsveldwachter opgevoerd. Hij had grote ergernis bij de drinkende schare opgewekt vanwege 'het veel bezoek van herbergen'. Niet dat de man zelf zich als alcoholiefhebber misdroeg, integendeel. Zijn frequente bezoek aan tapperijen en bierhuis was waarschijnlijk ambtshalve: ordehandhaving en controle.

Het gemeentebestuur meende dat de man overbelast was, want even later wordt gemeld, dat één gemeenteveldwachter te weinig was voor al het werk. De daarvoor aangedragen argumenten waren: de uitgestrektheid der gemeente en de doorgaande passage langs den Rijksstraatweg. (en de extra arbeid die al deze al dan niet drinkende passanten opleverden.) De Bilt ging immers niet gebukt onder een tekort aan horecagelegenheden of uitschenkpunten. Er stond een grote brigade klaar om de dorstigen te laven.

In de *Alfabetische Naamlijst der Beroepen*,

Hotel Nas in de Dorpsstraat in 1902. Ook deze uitspanning was populair.

Bedrijven, enz. van 1889/1890 treffen we aan: het bierhuis van de weduwe J.H. Niezen, de tapperijen van de heren Altena, Letter, Miltenburg, Van Spellen, die van de weduwe Lagerweij, alsmede de logementen van de heren Hulst, Nas, Poll en Van Vulpen.

De onderkant van de dorpsamenleving

De armen.

Niet alleen gemeentesecretaris Rootjes en gemeenteontvanger Takken gingen zich te buiten aan overmatig drankgebruik. Het was een volksgebruik, dat veel liefhebbers had in

wat thans in politiek zo correct maar lelijk Nederlands 'de onderkant van de samenleving' heet. In rond Hollands: het gaat hier eenvoudigweg over de armen.

We komen deze negentiende-eeuwse minima regelmatig tegen, bijvoorbeeld in de notulen van de gemeenteraad. Vijf Biltse gezinnen en twee Biltse individuen kregen in de vroege jaren negentig gemeentelijke bijstand. Dat lijkt niet veel, maar men vergisse zich niet: wie bij een kerkgenootschap hoorde, moest zijn of haar toevlucht niet bij de gemeente zoeken, maar bij de diaconie.

In de raadsnotulen van 13 november 1893 leest men bijvoorbeeld: „Vrouw Werner's verzoek om ondersteuning afgewezen, daar deze bij het R[ooms] Cath[olieke] Armbestuur thuis behoort.”

Gemeentelijke steun werd niet snel gegeven; de vraag er naar werd soms hard en gevoelloos afgedaan. Een voorbeeld leest men in de raadsnotulen van 6 januari 1890: „(dat vrouw Van Arkels aanvraag voor onderstand van de gemeente) wordt afgewezen omdat Ged[eputeerde] Staten telken jare op vermindering der Gemeentelijke ondersteuning aandringen.” Een ander voorbeeld (uit vele): in de raadsvergadering van 5 maart 1894 is er een sceptische houding tegenover de aanvraag voor vergoeding [van acht gulden per week] van A. van Woudenberg, opgenomen bij de Dakdozen te Utrecht. Deze houding lijkt eer regel dan uitzondering.

Men zal zich afvragen wat Takken en vooral Rootjes met de armen te maken hadden of hoe zij de kloof tussen hun grotendeels illegaal verkregen welvaart en het lot der armen ervaren hebben. Takken had uiteraard met hen te maken: op woensdagochtend tussen 9 en 12 uur was zijn kantoor open; dan kon men, indien het college daartoe besloten had, geld halen. Rootjes was secretaris van de 'Algemeene Armen Commissie' in De Bilt. Hij moet veel aanvragen om steun voorbij hebben zien

komen en hebben meegeholpen met beoordelen.

De dienstbaren.

Hoger op de maatschappelijke ladder dan de armen stonden de arbeiders en het dienstpersoneel. Men leefde van het land of werkte op een landgoed of in een groot huis. Er was een hoog migratiecijfer in De Bilt; tien procent van de bevolking was feitelijk op doortocht. Deze honderden mensen vormden het dienstpersoneel voor de grote huizen en voor de in omvang geringe hogere burgerstand. Tot dezelfde groep 'migranten' behoorden veel jeugdige arbeiders, inzetbaar bij het werk op het land, in de tuinen en in de tuinbouw. De dienstbaren kan men vinden in de belastingopgaven van hun meesters. Daar staat hun getal en bezigheid (en soms hun naam) opgetekend naast het getal der aanwezige paarden. Hierna geven we een paar voorbeelden uit een veel langer te maken lijst. De notabele Amsterdammer J.J. Kluppel had in de jaren tachtig op zijn Biltse buiten Vollenhoven zes dienstboden, een huisbewaarder, een tuinman met twee knechts en een jager in dienst. In zijn stal stonden vijf paarden. De bewoner van Oostbroek, de Utrechtse wethouder Royaards van den Ham moest het doen met elf dienstbaren en acht paarden. De in Utrecht wonende jonkheer

Huydecoper had voor zijn Biltse buitenverblijf zeven dienstboden en drie paarden in emplooi. De Amsterdamse Van Marwijk Kooy had het in 1890 en 1892 wat minder op zijn landgoed met vijf à zes dienstbaren en drie à vier paarden, terwijl Boissevain van Jagtlust in 1892 niet meer dan vijf personen in dienst had en het zonder paarden moest stellen. De optelsom: vier niet-Biltse families met in totaal al 32 dienstbaren. Daarnaast waren er omstreeks 1890 in De Bilt nog eens negen adellijke families die in de gemeente wél hun domicilie gekozen hadden. Dit, en de omstandigheid dat de lijst van rijkere burgers wat langer was dan de 'adellijke' lijst, wettigt de conclusie, dat er nogal wat huispersoneel in het dorp De Bilt en omgeving diende (en eruit wegtrok.)

Werkers in het bos, in de tuinen.

De notabelen en aristocraten hadden omvangrijke tuinen of lieten die nieuw aanleggen met hulp van mensen uit het dorp. De landschapsparken van beroemde tuinarchitecten als Zocher en Springer vroegen veel onderhoud. Eijckenstein, Beerschoten, Houdringe, Jagtlust, Sandwijck, Vollenhoven, Oostbroek en het in 1890 gereedgekomen Rovérestein: er was daar altijd voldoende te doen of aan te planten. Er waren arbeidskrachten nodig, bij de vier bloem- en

boomkwekers en de twee hoveniers van 1889/1890. Wat later kwam daar de kwekerij van Groenewegen bij. In 1889 telde De Bilt tien zelfstandige tuinlieden die met gehuurde knechts gewerkt zullen hebben.

Naast de tuinen waren er de in omvang groeiende Biltse bossen. Er kwam in de loop van de negentiende eeuw steeds meer bosareaal, aansluitend op de woonbebouwing. We vinden dan ook in 1889 vier zelfstandige 'bosbazen', waaronder C. Meijerink (nog steeds een bekende naam onder de Biltse ondernemers). Daarnaast worden vier jachtopzieners genoemd.

Bij de boer.

Boerenknechts moeten er veel geweest zijn. In dienst bij een of meer van de veertig boeren van 1889. Echt groot waren die boerderijen doorgaans niet. Er waren in heel De Bilt half zoveel koeien als mensen en 150 trekpaarden.

Op de fabriek.

Met de tot hier opgevoerde 'soorten' arbeiders hadden Takken en Rootjes niets te maken. Dat gold echter niet voor een andere groep: de arbeiders in de wat grotere werkplaatsen van De Bilt. Takken was immers medefirmant in een van de twee rijtuigfabrieken. Het gaat om de firma Ingenhou, Buitenweg en Co. (die ook rijtuigen naar Indië exporteerde) en de wagenmakerij of 'rijtuigfabriek' van de

Gebr. Takken & Boegborn. Het was deze laatstgenoemde fabriek en het verlies dat deze onderneming leed, die directeur Takken financieel de das omdeed. Of liever: die de bodemloze put bleek waarin Takken illegaal verkregen gemeenschapsgeld stortte. Meer grote bedrijven waren er niet, met uitzondering van Groenewegens kwekerij. In 1887 was de nog jonge NV De Biltse Tapijt- en Touwfabriek ter ziele gegaan. Waarschijnlijk heeft de komst van dit bedrijf geleid tot de bouw van de arbeidershuisjes op het Jodendom, bij het latere Bilthoven.

Bijverdienste.

Dienstbaren en knechts: eenvoud, armoe en kleinschaligheid waren regel voor deze gewone lieden van de mindere stand. Soms hielp bijverdienste het schrale huishoudbudget aan te vullen. In de raadsvergadering van 21 december 1892 werd besloten: „De weduwe Willems krijgt f 1,50 's weeks voor het aanmaken van de schoolkagchels.” Veel vrouwen zullen door bijverdienste en 'dienstjes' het schrale huishoudbudget hebben moeten aanvullen.

Een klein bestaan in een onbetekenend dorp winkeliers, ambachtslieden en koetsiers.

Winkeliers. Weer een stap hoger op de maatschappelijke ladder en in aanzien stond de

plaatselijke middenstand. Volgens de lijst van 1889: een kapper, vier bakkers (waaronder Top!), twee kleermakers, een melkboer, twee slaggers en dertien personen die - zonder specificatie - winkelier genoemd worden. Dat was alles. Een 'winkelaanbod van de derde garnituur', inderdaad.

Ambachtslieden. Tot deze middenstand behoorden ook de zelfstandige ambachtslieden. Het geheel overziend was dit een groep die qua omvang alleen geschikt was voor het bedienen van de dorpse markt. Drie wagenmakers, drie schilders (waaronder een Van Rheenen), drie smeden (waaronder een Takken), twee metselaars, een zadelmaker, een behanger... Doorgaans kleine ondernemers met kleine opdrachten uit het dorp zelf. Er was één uitzondering: de tien timmerlieden die De Bilt telde.

In 'onze' periode groeide het aantal bouwactiviteiten immers, voor arm en rijk. Zoals de bouw van arbeidershuisjes aan de Akker. Meer eer kon men inleggen met zoiets prestigieus als een nieuw gemeentehuis, postkantoor of school. Deze projecten verhieven de ontwerper en uitvoerder, de Biltse timmerman Pothoven boven zijn ambachtsgenoten. Ook de bouw van het huidige huis Oostbroek in 1888 (in opdracht van de Utrechtse wethouder Royaards van den

Arbeidershuisjes uit de 19 eeuw aan de Akker, 1916.

Bron: Het Utrechts Archief

Ham), de bouw van Rovérestein en koetshuizen bij andere buitens in dezelfde tijd leverden werk op voor Biltse bouwvakkers.

Dubbel werk.

Soms was de opbrengst van de winkel of het ambacht zo gering, dat men er andere dingen bij moest doen. Zoals de winkelier Withaar, die ook postbesteller was. Hij trad op als getuige in het proces tegen Takken en Rootjes en zal een degelijke kennis van het dorp gehad hebben.

Gemeentebode Van Santen had naast zijn betrekking emplooi als lijkbezorger.

Klandizie voor koetsiers; een nieuwe tijd nadert.

De moderne tijd liet zich hier en daar al zien ten tijde van de fraude van Takken en Rootjes. Met de hygiëne was het niet best gesteld, maar in 1882 kwam de waterleiding. Ondanks de komst van het spoor in 1863 was er voor De Bilt rond 1890 maar één echt belangrijke weg, de oude en beproefde doorgaande Utrechtscheweg. Het spoor dat langs het ver weg gelegen station voerde, zou voor het dorp pas groei brengen aan het eind van de negentiende eeuw¹. Buurt-

of lokaalspoorwegen maakten De Bilt toen tot een echte forensenplaats.

Zover was het intussen nog niet in de dagen dat Takken en Rootjes nog op vrije voeten waren. Want ook al was er een station bij het latere Bilthoven, dat in 1895 nog gewoon Station De Bilt heette, de eerste villa's bij dat station verschenen pas omstreeks de eeuwwisseling. In 1898 werd de spoorlijn Den Dolder-Baarn gerealiseerd, gevolgd in 1901 door de lijn Bilthoven-Zeist.

In de periode 1890-1895 was dit nog toekomstmuziek. Het dorp De Bilt en de belangrijkste bebouwing lagen wel drie lange kilometers bij het station vandaan.

Dat betekende echter al wel wat emplooi voor de plaatselijke koetsiers, zeven in getal.

Een ander voornaam transportmiddel bleef nog steeds de schuitendienst op Utrecht over de Biltse Grift. Daarnaast reed er vanaf 1877 een paardentram via de Dorpsstraat in De Bilt naar Utrecht en richting Zeist. Deze tram gebruikte Rootjes in het begin van 'onze' periode toen hij nog in Utrecht woonde en toen hij in januari 1890 – naar hij zelf beweerde in dronken toestand en na het plaatsen van valse nummers op de obligaties – huiswaarts keerde.

De witte-boorden-elite: het hart van het dorp

Als een spin in het web: plaatsbepaling van de lokale subtop. We naderen langzamerhand de bovenste sporten van de maatschappelijke ladder. (Niet de allerbovenste, want die kwam hiervoor al aan de orde bij ons verhaal over de lokale notabelen.) De sociale 'subtop' was gevestigd in het hart van het dorp.

Het bestuurlijke centrum was het gemeentehuis aan de Dorpsstraat vanouds Steenstraat. Dat was relatief nieuw, in 1884 gebouwd als gemeentehuis annex postkantoor, naar ontwerp van de al genoemde Biltse timmerman Pothoven. In dit pand was tevens

een (post)directeurswoning en een veldwachtersbureau met woning aanwezig. Alles zat dicht bij elkaar. In de voorgevel van het nog bestaande gebouw bevindt zich nog het toegangspoortje dat via een steegje leidt naar de voormalige veldwachterswoning die rechtsachter tegen het pand is aangebouwd. Het cachot, de voormalige burgemeesterswoning, de voormalige raadzaal, het trappenhuis met balustrade en de hal zijn nog in originele staat aanwezig.

Investeren in communicatie.

Vanaf 1891 was De Bilt een telegraafkantorij, gevestigd in het postkantoor. De gemeente had daarin moeten investeren. Maar niet zonder de lokale elite mee te laten dragen in de kosten. Een twaalfstal aristocratische of notabele personen en lokale bedrijven wilden wel garant staan voor mogelijk verlies bij de exploitatie van dit telegraafkantorij.

Onder hen vindt men de rijtuigmakerij Ingenhous, Buitenweg en Co., de kwekerij van Groenewegen², de jonkheren Ridder van Rappard en Pesters, de notabelen Royaards van den Ham, de heren Kluppel en Van Marwijk Kooy. Voor de notabelen die vaak buiten het dorp verbleven of daar niet permanent woonden, alsmede voor de twee exporterende Biltse bedrijven, was de telegraaf inderdaad onmisbaar.

De jeugd.

Dicht in de buurt van het bestuurlijke en communicatiehart van De Bilt vond men ook de openbare school. Die was op 1 mei 1883 feestelijk in gebruik genomen. De school was gebouwd naar een ontwerp van – inderdaad, weer – Pothoven. Het schoolgebouw, ook wel bekend als de Tuinstraatschool, omvatte toen zes lokalen en een onderwijzerswoning. De Bilt was met zijn 2800 inwoners een kinderrijk dorp. Er was één openbare school, met een hoofd en vijf onderwijzers. Daar zaten 300 leerlingen op. Verder was er een bewaarschool met ruim honderd kleuters.

De positie op de ladder en het bijbehorende salaris.

Er was in het dorp een strikte hiërarchie. Bovenaan stonden de aristocraten. Daaronder kwamen de dokter, de notaris, de enkele iets grotere ondernemer, de directeur van het postkantoor, het hoofd der school, de gemeentesecretaris en de gemeenteontvanger. Zij maakten deel uit van de stemhebbende burgerij waar we al over spraken. Daaronder stonden weer de andere inwoners met een officiële functie zoals de gemeentebode en de postbesteller. En dan kwam pas het gros van de bevolking.

We kennen deze nette middenklasse en hun gediensstigen bij naam. Zoals: H. Baptist,

directeur van het postkantoor te De Bilt. Of het hoofd van de openbare school in 1889: Van Leeuwen. We weten dat de directeur der school in 1894 1.200 gulden per jaar verdiende. Dat was wat minder dan Rootjes 'beurde' (met 1.600 gulden), maar nog steeds een groot bedrag in vergelijking met de in de raadsbesluiten genoemde Biltse onderwijzeres die zich tevreden moest stellen met 500 gulden. De hoofdonderwijzer 'scoorde' niet zoveel minder dan dokter Lette. Deze verdiende 1.000 gulden per jaar als arts en ontving daarbij nog 200 gulden als gemeentelijk verloskundige. Ook had dokter Lette vrij wonen en het gebruik van de noodzakelijke stal voor zijn paard en rijtuig. Dat was jaarlijks 450 gulden waard volgens het gemeentebestuur. Er was ook een groot verschil in inkomen tussen de brievenbesteller-winkelier Withaar (die als brievenbesteller niet meer dan 600 gulden zal hebben verdiend) en zijn directeur Baptist. Jaloezie bij de ondergeschikten van deze lokale subtop lijkt een vanzelfsprekend gevolg van de gesignaleerde inkomens- en statusverschillen. Van Santen, de hiervoor al genoemde gemeentebode en lijkbezorger, sprak met een zekere afgunst over Rootjes' luxe leven: „Het verschil in den toestand van Rootjes huishouding toen hij kwam en later, was zeer groot. Toen hij kwam, zat hij er sjofeltjes bij;

later zat hij netjes in zijn meubelen, o.a. heeft hij een canapé en een piano aangeschaft." De gemeentebode en de brievenbesteller, de gemeenteveldwachter; zij hoorden bij de doorgaans onderdanige dienaren van elite en middenklasse. Het blijkt uit hun getuigenissen ter terechtzitting van januari 1895. Gemeentebode Van Santen verklaarde over zijn optreden als loopjongen:

„Takken kwam nooit op de secretarie werken. Get[ui]ge Van Santen] heeft verscheidene malen geld voor Rootjes van Takken gehaald; de veldwachter [Van Grevengoed] deed dat ook wel en later de zoon van Rootjes ook." Gemeenteveldwachter Van Grevengoed bevestigde dit: „Hij [Van Grevengoed] heeft soms geld voor Rootjes van Takken gehaald; dat ging met een gesloten briefje; of het moest strekken in mindering van het tractement, weet get[ui]ge van Grevengoed] niet... de briefjes, die hij bij Takken bracht bleven altijd achter; hij kreeg óf geld óf een briefje mee." Onder ieders ogen: jarenlang bedrog. Te begrijpen hoe dicht alles - in de meest letterlijke zin - op elkaar zat, is van belang, om

Dorpsstraat in 1902 in oostelijke richting. De firma W. Ekdorf & Zoon heeft in 1883 de „Eerste Biltse Kolenhandel” opgericht.

de aanwezigheid van de getuigen in het proces te begrijpen: postdirecteur en veldwachter; zij waren burens van de gemeentesecretarie, de plaats van Rootjes' wandaden. Postbesteller en nachtwacht: ze frequenteerden hetzelfde pand en kwamen elkaar in de Dorpsstraat tegen. Er zal veel gesproken en geroddeld zijn in het kleinschalige De Bilt van de late negentiende eeuw. Dit vestigt de aandacht op een ander opvallend feit en werpt een helder licht op de - ook door daders zelf - kennelijk onaantastbaar geachte positie van de fraudeurs. De brutaliteit van de beide daders was groot. Jarenlang moeten ze zichzelf onkwetsbaar hebben geacht.

De fraudeurs en hun omgeving

Rootjes. De misdadigers Rootjes en Takken behoorden tot de elite binnen de kleine fatsoenlijke middenklasse van De Bilt. Rootjes kwam 'van buiten' De Bilt. Hij had gestudeerd en diploma's behaald. Er waren onderwijzers in zijn familie. Zoals „Get[ui]ge J.G. Renaut, onderwijzer te Leidschendam, [die] is een aangetrouwde neef van bekl[aagde] Rootjes.” Rootjes was intelligent. De officier van justitie schetste Rootjes niet zonder reden als 'een schrandere, listige en geslepen man'. Met die intelligentie en kennis was hij bepaald geen uitzondering onder de gemeentesecretarissen. De gemeentesecretaris en gemeenteontvanger werden in Nederland sinds de invoering van de gemeentewet van 1851 door de gemeenteraad benoemd. Doorgaans waren gemeentesecretarissen geletterde personen. De dorpsregenten - ze werden in aflevering II al besproken - waren vaak de notabelen uit het dorp die uitsluitend op grond van godsdienst of bezit zitting hadden in het dorpsbestuur¹. Dit in tegenstelling tot de gemeentesecretaris die zijn functie voltijds uitoefende. Dat hoefde Rootjes in De Bilt niet alleen te doen, hij werd ter secretarie bijgestaan door de 'volontairs' (onbetaalde stagiairs) als Van Nahuijs en Van Woerden, getuigen tijdens zijn proces. Verder werd Rootjes door zijn eigen zoon geassisteerd, op kosten van de gemeente.

Het aanzien en gewicht van de gemeentesecretaris in kleinere dorpen werd in 1858 ook beschreven door de Maartensdijkse gemeentesecretaris H.C. Wagenaar. Deze toonde aan, dat het secretarisambt „ook ten platten lande gewichtig en kennisvorderend is ... de plattelands-Secretaris moet alles wat in de steden door verschillende personen wordt verrigt, persoonlijk theoretisch en praktisch kennen en handelen” (uit: Cox, Van den Bosch, Figeo en De Wildt, „En bracht de schare tot kalmte” Den Haag 1997, pg. 30/1.) Rootjes verkeerde in ieder geval in een enigszins geciviliseerde huiselijke omgeving. Het al genoemde bezit van een piano en een canapé, en de aanschaf van een schrijfflessenaar wijzen daarop. Het waren artikelen die in de Biltse buurt Het Jodendom niet voorgekomen zullen zijn.

Beschaving had Rootjes echter zeker niet als het ging om drankgebruik. Meermalen is in de getuigenissen tijdens de rechtszitting van januari 1895 sprake van Rootjes' dronkenschap en zijn liefde voor cognac (een kwaliteit gedistilleerd die in de eenvoudige woningen aan de Akker niet genuttigd zal zijn.) Rootjes verklaart meerdere malen zonder schroom, dronken te zijn geweest.

Beschaving had Rootjes evenmin ter zake van het zich toe-eigenen van gemeenschapsgeld. Het is buiten twijfel: Rootjes leefde op te grote

voet. Medebeklaagde Takken beweerde „dat Rootjes reeds vanaf zijn komst in 1879 geld van hem [de gemeenteontvanger] heeft geleend, wel een *f* 10.000,- bij elkaar. Daardoor kwam hij geld in zijn kas tekort, wat hij op aanraden van Rootjes door in de kas te knoeien heeft bedekt.” [Nadien ging het geld lenen aan Rootjes door:] „dat Takken verklaard heeft, dat Rootjes, door altijd geld bij hem te leenen, duizenden van hem genoten heeft, wat kon worden bewezen door briefjes, waarvan hem een aantal door Takken zijn ter hand gesteld en die hij aan den rechter-commissaris heeft overgegeven.” Toch had Rootjes een fors inkomen, meer dan bijvoorbeeld dokter Lette incasseerde, meer ook dan het schoolhoofd aan salaris ontving; „De som van alles wat Rootjes per jaar heeft genooten, is gemiddeld *f* 1.600,-.” Dit salaris zou meer dan voldoende hebben moeten zijn voor een man met Rootjes' status. Ook voor een gemeentesecretaris met een groot gezin. In hedendaagse termen zou men zijn reguliere salaris immers op twee maal modaal mogen stellen. Rootjes bleef echter tot het laatst toe, onbeschaamd, vermeerdering van zijn gezinsinkomen nastreven. In de notulen van de gemeenteraadsvergadering van 14 augustus 1893 lezen we hoe hij 100 gulden opslag krijgt. Loco-burgemeester Van Boetzelaer was het

daarmee eens. Per 13 november 1893 draaiden Gedeputeerde Staten van de provincie Utrecht dit besluit van de raad terug. Curieuze omstandigheid is, dat Van Boetzelaer lid was van de Utrechtse Provinciale Staten. Wat zal men in de wandelgangen van het Paushuis over de grote coulance van het statenlid annex wethouder/loco-burgemeester Van Boetzelaer met de Biltse secretaris hebben gezegd? Bij deze tegenvaller moet Rootjes gedacht hebben: „daarom niet getreurd”. Op 26 januari 1894 besloot de Biltse gemeenteraad immers dat Rootjes' zoon, Jacob Johan Rootjes, met terugwerkende kracht vanaf 1 januari 1894 als klerk ter secretarie moest worden aangesteld. Het salaris voor deze nog zeer jonge gemeenteamtenaar was 200 gulden per jaar. Het werpt op het hiervoor reeds genoemde verzoek van Rootjes om extra personeel, vanwege de grote werkdruk op de Biltse secretarie, een merkwaardig licht. Even schrill echter is het licht dat op het Biltse college van B. en W. valt. Op deze dubieuze wijze werkte dit mee aan vermeerdering van Rootjes' gezinsinkomen. Het is niet de eerste keer dat het Biltse gemeentebestuur trekken vertoonde van de 'ons-kent-ons-club'.

De Bilt

Postkantoor

Gemeentehuis en postkantoor aan de Dorpsstraat. Ontworpen in 1883 door de timmerman C. Pothoven.

Dirk Takken.

In deze 'ons-kent-ons-atmosfeer' werkte ook Dirk Takken. De gemeenteontvanger had een heel andere achtergrond en karakter dan Rootjes. Hij kwam uit een geslacht van dorpsmeden. Hij was in mei 1849 te De Bilt geboren. Takken was 45 jaar toen hij in Utrecht

terechtstond voor verduistering, vervalsing en ambtsmisbruik.

Na het uitzitten van zijn straf zou hij nog bijna een kwart eeuw in De Bilt wonen en in 1923 op 74-jarige leeftijd overlijden.

Takken lijkt het slachtoffer van de veel sluwere Rootjes te zijn geworden. Hij was ondernemer

en ambtenaar beide. Hij vertoefde weinig op het gemeentehuis; zijn kantoor daar was precies één ochtend in de week open voor het publiek. De meeste aandacht zal Takken aan zijn rijtuigfabriek gegeven hebben. Met moeite hield hij als ondernemer het hoofd boven water. Het slapende college van B. en W. en de malafide gemeentesecretaris boden de gelegenheid die de dief maakte. Zo kon Takken zijn dubbele baan benutten om zijn gebrek aan bedrijfsfinanciën met gemeentelijke middelen op te heffen. Het baatte hem niet. Zijn rijtuigmakerij zou in 1894/1895 failliet gaan. Tot dat moment was ook Takken als gemeenteambtenaar en ondernemer een man van gewicht in de Biltse gemeenschap. Om zijn bedrijf draaiende te houden, had Takken zijn toevlucht moeten nemen tot meer laag-bij-de-gronds bedrog. De volgende citaten laten zien hoe Takken zijn eigen (aangetrouwde) familie in de jaren 1888-1890 oplichtte.

„Get[uijge] W.van der Muelen, notaris te Driebergen, geeft inlichting over de vereffening van den boedel van C. Boeschoten, in 1888 overleden. Het geld, dat daaruit toekwam aan den minderjarigen W. Boeschoten, nl. f 2.500,-, is uitbetaald aan bekl[aagde] Takken, zwager van Boeschoten. De verrekening is in Maart 1890 afgelopen. ...Get[uijge] H. Veldhuizen te Driebergen, legt een verklaring af omtrent het beheer van hetgeen uit de nalatenschap van

den overleden Boeschoten toekwam aan den minderjarigen W. Boeschoten. Takken voerde met getuige dat beheer. Er zijn eerst buitenslandsche effecten voor dat geld, (f 2.500,-) gekocht, later zijn die verkocht op raad van Takken, die aanried liever obligatiën gemeenteschuld te nemen, omdat dit zoveel sekuurder was. Takken heeft er toen obligatiën van de gemeente de Bilt voor in de plaats gegeven; hij heeft de rente geregeld betaald, maar na zijn gevangenneming zijn de stukken als valsch door den rechercheur van Doorn in beslag genomen. Bek[laagde Takken] erkent de juistheid van hetgeen door deze getuige is verklaard. De president constateert, dat daardoor Willem Boeschoten zijn geld kwijt is. Get[uijge Van der Muelen] verklaart nog, dat Takkens vrouw f 2.900,- uit de nalatenschap van Boeschoten heeft ontvangen. Bekl[aagde Takken] erkent dat. Dat geld is gegaan in de wagenmakerij en dat van Willem Boeschoten eveneens. V[raag]. Daar hadt gij toch geen bevoegdheid toe. A[ntwoord]. Neen, dat had ik niet.”

De karakterzwakte van Takken bleek ook uit zijn voortdurend met de beschuldigende vinger wijzen naar Rootjes. Wellicht had hij daarin gelijk. Rootjes kwam immers zonder meer als de sterkste van de twee fraudeurs naar voren in de rechtbankverslagen van januari 1895. Hij kwam over als de aanstichter die anderen het

werk liet doen. Het spel dat Rootjes speelde is wellicht mede de oorzaak van het aanzienlijke verschil in strafmaat dat de rechter uitsprak in zijn vonnis: Takken ging voor vier jaar achter de tralies, Rootjes voor 'maar' twee jaar. Een zwaardere straf was echter het verlies aan status en aanzien dat de fraudeurs leden in de Biltse gemeenschap. We komen Rootjes daar niet meer tegen. Takken wel, maar zijn familie had dan ook overduidelijk Biltse wortels.

Raffinement: de vervalsingen en de gedupeerden

De vervalsingen.

Opvallend is het raffinement waarmee beide daders opereren als ze waardepapieren vervalsen. In feite werden door hen twee soorten gemeentelijke obligaties vervalst. De eerste vervalsingen waren de bij drukkerij Samson te Alphen aan den Rijn bijbestelde obligaties van een gemeentelijke Biltse lening van 23.000 gulden uit 1882. De tweede vervalsing is die van obligaties van de gemeentelijke lening van 1890, tot twee keer toe ook bij Samson gedrukt. Een derde portie werd geproduceerd door de boekdrukkers Nauta te Velzen en Nobels te Haarlem. Deze papieren werden overigens pas echte vervalsingen op het moment dat zij werden genummerd en voorzien van stempels, handtekeningen en namen.

Hoewel Rootjes ten stelligste ontkent opdrachten te hebben gegeven tot het drukken van valse gemeentelijke obligaties en de schuld bij Takken legt, verklaart drukker Samson uit Alphen aan den Rijn over de tweede vervalsing: „(De obligaties) zijn afgeleverd op naam van de gemeente en per post gezonden aan den gemeentesecretaris. Naderhand is verzocht ze niet op naam van de gemeente te boeken, maar op naam van den gemeenteontvanger.”

Hieruit blijkt een geraffineerd voorwenden van geloofwaardigheid, door te suggereren dat het om een officiële gemeentelijke opdracht gaat. Rootjes lijkt zoals we al zeiden de aanstichter. Zeker ook gelet op de wijze waarop hij de gemeenteontvanger jarenlang dubieuze voorschotten op zijn salaris ontfutselt. Inderdaad licht Takken zijn familie op met vervalsingen van obligaties van de eerste lening. Daar staat tegenover, dat de originele voorbeelden van de vervalste obligaties uit een kast op Rootjes' secretarie genomen zijn. Dat kan niet zonder medeweten van de secretaris geschied zijn. Rootjes verdediging is dan ook op zijn minst lamelendig in zijn voorgewende onnozelheid: „[de door Takken uit de secretariëkast genomen voorbeelden] waren stukken van geen waarde, die Takken voor zijn vrouw wilde gebruiken.”

Het was Takken die meermalen erkende valse namen op de obligaties te hebben gezet,

stukken te hebben genummerd en het stempel van de burgemeester te hebben gebruikt. Dit stempel beruiste echter formeel bij Rootjes. Even lamleendig als hiervoor is Rootjes' verweer op de vaststelling dat zijn handschrift voorkomt op de valse obligaties: „Bekl[aagde] Rootjes blijft bij zijn bewering, dat hij dronken geweest moet zijn en dat de cijfers gezet zijn niet met de pen, waarmee hij gewoon was te schrijven. De [handschrift] deskundige verklaart met volkomen zekerheid, dat dezelfde lettervormen en ook dezelfde afwijkingen van de letters voorkomen op de obligaties en op het stuk van vergelijking.” Al met al is buiten kijf, dat beide heren, zonder twijfel voor het grootste deel 'gezamenlijk en in vereniging', een doortrapte oplichterij hebben opgezet en uitgevoerd. Bovendien brachten zij jarenlang onontdekt door hen gemaakte vervalsingen in omloop. Wie waren degenen die zich lieten bedriegen?

De gedupeerden: de gemeente en de Utrechtse financiële elite

Het voornaamste slachtoffer was de gemeente. Het aanzien en de betrouwbaarheid van de plaatselijke overheid hadden ernstige schade geleden en de kas van de gemeente ook. Het door de vervalsingen verkregen geld werd gebruikt om het aanzienlijke geknoei met de gemeentekas te bedekken. En dat er fors

geknoeid was met die gemeentekas bleek alleen al uit de forse en niet-geautoriseerde betalingen die Rootjes van Takken ontving (minimaal in totaal 10.000 gulden.) Dat Van Boetzelaer in 1894 de schade voor de gemeente op een kleine 2.800 gulden bepaalde, zegt alleen iets over het jaar waarvan hij de kas opmaakte. De jaren daarvoor had hij in goed vertrouwen de kas nauwelijks tot niet gecontroleerd. Takken merkte ter zitting op, dat Rootjes de illegale aanvullingen op zijn salaris (vanaf de vroege jaren tachtig!) al lang niet meer terugbetaalde. Hoeveel Takken uit de gemeentekas doorsluisde naar zijn bedrijf is niet bekend of na te gaan. Ook hier zal het niet om kleine bedragen zijn gegaan.

De andere slachtoffers waren de financiers die de valse obligaties in onderpand namen voor contant geld. Wij kwamen tot een door Takken niet terugbetaald bedrag van ruim 19.000 gulden. Dit bedrag was op onderpand van valse obligaties geleend van diverse financiers en instellingen. Tellen we daarbij de schade die de gemeente in 1894 vaststelde en de 2.500 gulden, waarvoor Takkens familielid Boeschoten werd opgelicht, dan is de minimale schade bijna 25.000 gulden. We noemden dit bedrag al eerder. Daarbij stellen we uitdrukkelijk vast, dat de salarismalversaties van Rootjes daarin niet zijn meegenomen. We kennen de financiers en bankinstellingen

*De bank Vlaer en Kol aan het Lepelenburg te Utrecht.
Aquarel door A. Grolman, 1897.*

Bron: Het Utrechts Archief.

bij naam. We noemen de belangrijkste. Justus van Maurik leende Takken 900 gulden. Mogelijk hebben we hier te maken met de bekende sigarenfabrikant en literator. De financiers Zellerhof en Van Schooneveld verloren respectievelijk 2.500 en 6.000 gulden, de Utrechtse Landbouwbank 1.800 gulden. Ook grote financiële instellingen werden bij de neus genomen door het duo Takken-Rootjes. De Stichtse Bank was zo'n instelling. Deze bank was zeer nauw gelieerd aan de Twentsche Bankvereniging van de rijke Twentse textielondernemer Blijdenstein. Deze laatste onderneming was een voorloper van de ABN. Blijdensteins financiële ondernemingen waren

meer handelskantoren dan eigenlijke banken. Een van de hoofdbezigheden was de verlening van voorschotten op effectenonderpanden en op consignaties, commissiezaken in effecten en het in consignatie nemen van goederen. Blijdenstein trad ook op als tussenpersoon bij leningen van de gemeente De Bilt. Mogelijk heeft het duo zich achter deze relatie verscholen om de Stichtse Bank uiteindelijk 1.300 gulden afhandig te maken. Een andere grote financiële instelling was de onderneming van de bekende Amsterdamse advocaat, kassier en commissionair in effecten Floris Adriaan van Hall, eigenaar van de firma Van Schermbeek en Van Hall, die ook als administratiekantoor fungeerde. Van zijn peetoom F.A. van Hall, de staatsman, had hij veel geërfd; hij moet enkele malen miljonair zijn geweest. Op de wijze waarop hij zijn geld besteedde en in het algemeen zijn leven leidde had zijn familie veel kritiek. Dat weerhield hem er niet van zijn gang te gaan en hij leek er een genoeg in te scheppen zijn verwanten en anderen door zijn optreden te choqueren. Het verlies van 6.100 gulden aan het duo Takken-Rootjes heeft de familie mogelijk ook geschokt.

Tot slot

„Al is de leugen nog zo snel, de waarheid achterhaalt haar wel.” Dat zou het motto kunnen zijn bij de hiervoor beschreven Biltse

affaire. Die waarheid was voor allen schokkend, ook voor aristocraten als burgemeester De With en voor grote financiers als Van Hall. Maar behalve deze 'waarheid' hoop ik nog een andere waarheid, of liever werkelijkheid, getoond te hebben: die van het leven in het laatnegentiende-eeuwse De Bilt. Want de affaire Takken-Rootjes kan uitstekend als spiegel van de dorpse samenleving van De Bilt beschouwd worden. En wie van de verhoudingen binnen 'ons dorp van toen' kennis neemt, ziet geen zachte spiegeling.

- 1) De geschiedenis van het Biltse station loopt vanaf 20 augustus 1863, toen de spoorlijn Utrecht – Amersfoort in gebruik werd genomen en bij de kruising van de spoorlijn met de Soestdijkseweg een station werd geplaatst. Aanvankelijk had de Nederlandse Centraal Spoorwegmaatschappij niet het plan om een station op deze plek te bouwen. Jonkheer Van den Bosch, de toenmalige eigenaar/bewoner van Jagtlust (het huidige gemeentehuis), sloot echter een overeenkomst met de spoorwegmaatschappij. Hij zou kosteloos de grond voor het station afstaan, een deel van de bouwkosten betalen en bovendien zijn aandelenkapitaal in de maatschappij vergroten, wanneer de trein tweemaal per dag in beide richtingen een stop zou maken in de gemeente.
- 2) De Amsterdammer Johannes Barend Groenewegen kwam eind negentiende eeuw via Zeist naar De Bilt. Zijn eerste boomkwekerij in de gemeente was te vinden tussen de Soestdijkseweg Zuid, de Groenekanseweg, de Eerste Brandenburgerweg en de Antonie van Leeuwenhoeklaan. De firma Groenewegen en Zoon had niet alleen kwekerijen. Men hield zich ook bezig met de aanleg van tuinen, buitenplaatsen en boomgaarden. J.B. Groenewegen zette eind negentiende eeuw ook Blass & Groenewegen op poten. Blass was zijn schoonvader, die financiële hulp koppelde aan zijn verzoek zijn naam in de firmanaam op te nemen. Blass & Groenewegen maakte zich kenbaar als 'Magazijnen van Tuinbouwwerktuigen en Benodigdheden'.
- 3) De notabelen bezetten daarnaast vele eervolle functies in kerk en samenleving. Jochem Floor (veehouder), raadslid, was in 1889 kerkvoogd van de Hervormde Kerk, terwijl burgemeester De With, de wethouders Van Boetzelaer, Steengracht en raadslid Twiss worden opgevoerd als 'notabelen' van deze Biltse kerk. Twiss was daarnaast ook president van het Biltse Ziekenfonds terwijl Van Boetzelaer, naast zijn wethouderschap en lidmaatschap van

Provinciale Staten ook watergraaf was van het waterschap 'De Biltsche en Zeister Grift'. Tenslotte waren Van Boetzelaer en Steengracht respectievelijk president en penningmeester van de 'Algemeene Armen Commissie'.

4) Van Hall (1838-1929) was een opmerkelijk personage. Deze heer van Hei- en Boecop kwam als student op voor humanere ontgroening, was later eigenaar van het Amsterdamse Paleis voor Volksvlijt, steunde de opkomende arbeidersbeweging en de negentiende-eeuwse strijd voor persvrijheid.

Bronnen:

Gemeentearchief De Bilt:

- Naamwijzer van het Gemeentebestuur, Gemeentelijke en Particuliere Instellingen, Maatschappijen, enz. te De Bilt. (1889);
- Jaarverslagen van de gemeente De Bilt 1889-1895,
- Notulen vergaderingen gemeenteraad van De Bilt 1889-1894.

- Notulen van besloten vergaderingen gemeenteraad van De Bilt 22/9 en 19/11 1894.
- Uitgaande stukken gemeente De Bilt (nr. 38 gemeentearchief De Bilt).
- Besluiten van de gemeenteraad van De Bilt (nr. 48 idem).
- Register processen-verbaal (nr. 384 idem).
- Staten van onderzoek wegens gehouden wordende dienstboden en paarden in de gemeente De Bilt door schatplichtigen, hun domicilie houdend te... [Utrecht en Amsterdam] volgens resolutie van 11 Juni 1833 No. 145, Jaren 1890 en 1892.

Utrechtsch Volksblad (tot en met 1893) /

Utrechts Nieuwsblad 1894/95.

Utrechtsche Provinciale en Stadscourant 1894/95.

Broekhoven, Sabine en Sonja Barends, *De Bilt.*

Geschiedenis en architectuur. Zeist, 1995.

De delen 1 en 2 van deze serie verschenen in *De Biltse Grift* jaargang 14 (2005) p.p. 60-64 en 98-111.

Rectificatie:

In de *Biltse Grift* van december 2005 werd gemeld dat Huize Sandwijck het woonhuis was van Jhr. Mr. D. de Blocq van Haersma de With. Dit moet zijn het woonhuis van G.H.L. baron van Boetzelaer van Dubbeldam.